

РЕЛІГІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: РОЛЬ, ФУНКЦІЇ, ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Характерним показником сучасного релігійного життя постає прогресуюча динаміка збільшення віруючих в Україні. В зв'язку з цим активізується значення і роль релігії в нашому суспільстві, з'являється необхідність наголосити на тих соціальних її функціях, виконання яких веде до узгодженості позицій церковних ієрархів, державних службовців, рядових віруючих.

Протягом історії свого становлення релігійні системи переживали часи розвитку, піднесення і занепаду. Подеколи занепад не означав повного зникнення релігії, а лише її трансформацію, переосмислення догматів, нове прочитання канонів. Результатом такої трансформації ставали невідомі раніше релігійні течії. При поєднанні релігійних систем виникали оригінальні культури, синкретичні релігії, релігійні рухи тощо. Проекцією постійного розвитку релігій умовно можна вважати синусоїду, крайні точки якої вказують на можливе “відпочування” й самостійне існування нових релігійних систем.

Проте підвищений інтерес до релігії завжди визначається кризовою ситуацією в суспільстві, коли останнє “шукає відповіді на питання”, звертаючись в тому числі до релігійної ідеології. З цієї точки зору важливо з'ясувати, який характер мають ці питання і які відповіді мусять задовольнити конкретне суспільство, іншими словами, якого типу вакуум повинна заповнити релігійна ідеологія?

За соціалістичних часів ідеологія визначалась надбудовою над базисом, в ролі якого виступали матеріальні, економічні відносини в суспільстві. Зруйнування попередніх економічних відносин зумовило кризу і занепад співвідносно з ними ідеологічної системи, а також морально-духовних традицій. В такій ситуації релігії стала надаватися роль не лише національного ідентифікатора українського народу, але й чинника його культурної перебудови. Все частіше лунають заклики поєднати поняття “релігійна духовність” і “духовність”. Внаслідок цього постає кілька проблем. По-перше, чи можливе взагалі вказане ототожнення? По-друге, в якому правовому, законодавчому полі відносин “держава-церква” таке ототожнення може відбутися?

Першу поставлену нами проблему можна розглядати значно ширше, а саме – в контексті співвідношення культури і релігії.

За будь-яких часів культура відігравала роль морального регулятора поведінки людей в суспільстві. Однак не можна розцінювати процес секуляризації останніх як культурну деградацію. Термін “культура” включає в себе багато складових. Однією з таких складових постає релігія.

Під культурою ми розуміємо процес відтворення і розвитку самої людини в безперервному потоці змін поколінь. Історія людства – це історія його культури. Враховуючи складний розвиток історичних процесів, періодів застою і локального занепаду, в цілому релігію слід розглядати як історично обумовлений елемент людської культури. Релігія – соціальне явище, а тому вона детермінована історично.

Слід розрізняти поняття “культура” й “прогресивна культура”. Методологічно важливе розведення цих понять передбачає включення релігії в загальний контекст культури і конкретну роль релігії у конкретних історичних періодах загальнокультурного прогресу людства.

Людина – не лише суб'єкт історичного процесу, але й його історичний результат. Внаслідок цього головним показником прогресивної культури виступає рівень розвитку самої людини. Рівень розвитку особистості є мірилом культури. Отже, рівень прогресивності кожної окремої історичної культури вимірюється реальними можливостями вдосконалення особистості.

Весь багатовіковий досвід людської практики свідчить про наступне: наскільки

---

* Науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

людина змогла зрозуміти себе як самоціль і самоцінність всього розвитку, настільки вона стала дійсно вільною особистістю. Кожен крок вперед на шляху культури має бути кроком до свободи людини. З цього випливає висновок: релігія доти здійснює свою культуротворчу місію, доки виконує функцію особистісного зростання, розвитку людини. А оскільки культура в цілому не обмежується релігією, то особистісний розвиток людини має інші шляхи для своєї реалізації.

Під особистісним розвитком людини з психологічної точки зору слід розуміти активний процес становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях. Особистість – це безперервно спрямована на досягнення віддалених цілей, задач та ідеалів єдність. Зростання і зміна – найбільш значущі особистісні особливості. Розвиток особистості – це процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Мета розвитку особистості полягає в її самоактуалізації. Людина, що вийшла на рівень самоактуалізації виявляється особливою, не обтяженою численною кількістю дрібних вад на зразок заздрості, злостивості, цинізму та ін. Така людина вирізняється високою самооцінкою, приймає інших, природу, незалежна від умовностей, проста і демократична, має почуття гумору філософського складу, схильна до пережиття “пікових почуттів” на зразок натхнення та подібне [Психологія особистості: Словник-довідник].

Критерії сформованої особистості такі: 1) наявність у мотивах ієрархії в одному конкретному смислі – як здатності подолати власні безпосередні потяги заради чогось іншого – здатності до опосередкованої поведінки. При цьому передбачається, що мотиви, завдяки яким долаються безпосередні потяги, соціально значущі, соціальні за походженням і смислом, адже просто опосередкована поведінка може ґрунтуватися на стихійно утвореній ієрархії мотивів, і навіть “стихійній моральності”: суб’єкт може не усвідомлювати те, що саме спонукає його діяти певним чином, однак діє морально; 2) здатність до свідомого керівництва власною поведінкою. Це керівництво відбувається на основі усвідомлених мотивів-цілей і принципів. На відміну від першого критерію, тут передбачається саме свідомо супідрядність мотивів – свідоме опосередкування поведінки, що передбачає присутність самосвідомості як особливої інстанції особистості.

Особистісний розвиток в християнстві розглядається крізь призму первісної Богоподібності людини. Так, Біблійне положення про людину як образ і подобу Бога стало вихідним пунктом християнської антропології, що надає генезису особистості значення реалізації людиною релігійно-моральних якостей, закладених у неї з народження. Згідно з християнською традицією, внаслідок гріхопадіння людина приречена мати розколоту душу, а її розвиток як особистості відбувається в боротьбі гріховного і Божественного. Цей витоково закладений антагонізм перетворює людину на арену діяльності онтологічно витлумачених моральних категорій. Результат боротьби залежить не лише від трансцендентних сил, але й від людини. Таким чином, у християнстві визначення “особистість” стосується духовного світу людини, а її розвиток пов’язаний з ціннісним сходженням по вертикалі “людина - Бог”.

Поняття “духовність” наскрізно поєднує два попередніх підходи – психологічний і теологічний. Таке поєднання відбувається через категорію “розум”. Тлумачний словник трактує духовне як таке, що відноситься до розумової діяльності, до сфери духу [Див.: Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1968. – С.178].

У релігієзнавстві дух – самосвідомість людини як суб’єкта пізнання, волі і дії. Поняття це не просто психологічне (сукупність функцій свідомості, а й суспільно-історичне): дух як здатність до цілепокладання й перетворювальної діяльності, продукт становлення і розвитку людини, її суспільної практики. За релігійними уявленнями, дух – безплотна істота, надприродна сутність з властивою їй функцією впливу на стани людини, природні явища і сфери. В християнстві ідея Святого Духа наближена до вибраності (“харизматичності”), що не залежить від інституціональних форм, сану, місця в ієрархії. Згідно з концепцією італійського середньовічного мислителя Іоахима Флорського, за “добою Отця” (старозавітною) і “добою Сина” (новозавітною) прийде доба свободи, коли насильницька дисципліна поступиться місцем любові і миру, а буквально розуміння Біблії – “духовній” інтерпретації [Аверинцев С.С. София-Логос.

Словарь. – К.: Дух і літера, 2001. – С.71 - 73].

В контексті релігійного світосприйняття духовність ототожнюється з особистісним розвитком і пояснюється розкриттям в людині і світі Святого Духу, що, в свою чергу, можливе лише шляхом богоуподібнення. Проблематичним є тлумачення духовності виключно феноменом релігійної свідомості. Духовність – якісна характеристика свідомості людини, атрибут людини - суб'єкту на противагу бездуховності – втрати людиною її суб'єктних якостей і перетворення останньої в простий об'єкт. В структурному відношенні доцільним є виділення трьох аспектів діяльності: естетизму як орієнтації на естетичні цінності життя, етизму як тяжіння до певної парадигми поведінки та теоретизму як апеляції до теоретичних аргументів у житті. Абсолютизація одного з аспектів веде до її однобічного вияву. В аксіологічному відношенні традиційними складовими діяльності є істина, добро і краса. Досягнення діяльності постає головним завданням, поставленим перед людиною в житті. Звідси й витлумачення діяльності з точки зору поступової актуалізації людиною її суб'єктних якостей [Релігієзнавчий словник /За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – С.101].

З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, сенсу і призначення свого життя. Людина духовна настільки, наскільки замислюється над цими питаннями і прагне одержати на них відповідь. Об'єктивна користь духовної діяльності людини діалектично сполучається з суб'єктивною безкорисливістю, де винагорода – задоволення від процесу пізнання навколишнього світу і задоволення від виконання обов'язку; покарання – докори сумління і почуття провини. Ця відносна незалежність пізнавальної діяльності від прагматичних цілей, а альтруїстичних дій – від негайного соціального схвалення, характеризує духовність як найважливіший фактор розвитку цивілізації, відкриття нових норм суспільного життя, відповідних до умов існування.

Таким чином, в науковому і богословському тлумаченні феноменів особистісного розвитку, духовності, існують певні точки дотику. Проте богословська картина світу включає в себе поняття “Бог”, розуміння якого не охоплює самі аксіологічні характеристики. Не вдаючись до сутнісного пояснення того, чим виступає для віруючих Бог, зауважу лише, що на думку одного з представників феноменологічного напрямку, Бог помирає тоді, коли його починають вважати за вищу цінність. Більше того, православні богослови стверджують, що “християнська антропологія може бути адекватно зрозумілою тільки в світлі тріадології (хто врятує людину?), сотеріології (що саме є спасіння?), аскетики і еклезіології (особиста участь людини у спасінні), есхатології (“життя прийдешнього віку”), космології (людина як мікрокосм і мікротеос) і гносеології (вчення про пізнання)” [Цит. за: Свящ. Владимир Савельев. Возможна и необходима ли «антропологизация» христианского богословия? // Православный вестник. – 2000. - №2. – С.39].

Категоричні висловлення проти поєднання християнської етики із системою загальнолюдських цінностей не поодинокі. “...Апология природній моралі не повинна давати ані найменшого приводу вважати, що ми, християни, згідні поступитися самоідентичністю християнської етики заради злиття її із “загальнолюдськими цінностями”. Християнське моральне вчення унікальне,” – наголошує протоієрей Всеволод Чаплін [Див.: Чапман Всеволод. Нравственное преображение. Христианская этика и естественная нравственность в меняющемся мире. //Православная беседа. – 2002. - №1. – С.59].

Підсумовуючи сказане, зазначу, що ототожнення понять “релігійна духовність” і “духовність”, рівно як “християнська етика” і “загальнолюдські цінності” не видається справедливим. Викликане потребами часу позиція певних кіл щодо надання релігії ролі морального судді в суспільстві навряд чи є виправданою. Релігійна свобода передбачає свободу вибору, що є безпосередньою прерогативою людини. Зважаючи на діюче правове поле, кожен громадянин України має таку свободу самовизначення.